

Elżbieta Żak
Kraków

Przełamywanie „Lodów” w komunikacji kulturowej: Władimir Sorokin oraz Jacek Dukaj

Współcześnie pojęcie „komunikacja” stało się terminem wszechstronnie eksploatowanym, podobnie jak „dialog kulturowy” oraz „interdyscyplinarność”. Niemniej jednak, w szczególności pomiędzy krajami „niełatwego sąsiedztwa”, jakimi pozostaje Polska i Rosja, autentyczna komunikacja międzykulturowa bywa niejednokrotnie bardzo zaburzona, utrudniona poprzez nieprzychylny sędziowski oraz uprzedzenia utrwalane w mediach. Przełamać lody może dialog pomiędzy współczesnymi tekstami kultury, w szczególności tymi, które cieszą się popularnością pośród licznego kręgu odbiorców.

W takim kontekście – jako pretekst dla twórczej wymiany myśli mogą posłużyć dwa utwory noszące ten sam tytuł *Lód* autorstwa dwóch pisarzy współczesnych: rosyjskiego – Władimira Sorokina oraz polskiego – Jacka Dukaja. Oba mieszczą się w obrębie gatunku tak zwanej historii alternatywnej, który cieszy się rosnącą poczytnością. Zarówno w rosyjskiej, jak i w polskiej powieści przedstawione są różne warianty historii ludzkości, na którą silny wpływ wywarł zagadkowy upadek na Syberii meteorytu tunguskiego w 1908 roku. Jednakże, niezależnie od tego, iż autorzy wykorzystują ten sam motyw, utwory całkowicie różnią się od siebie pod względem stylu, formy, treści, zawartości ideowej. Zestawienie tych dwóch utworów stwarza natomiast punkt wyjścia dla twórczego dialogu¹, jaki można rozwinąć na neutralnym gruncie sztuki, podejmując temat szczególnie skomplikowany w odniesieniu do Polaków i Rosjan – problem historii. Przestrzeń fikcji literackiej przenosi odbiorców w wymiar metaforyczny, osłabiając zacierzowanie oraz emocje, jakie w realnej, bezpośredniej konfrontacji polsko-rosyjskiej utrudniają dialog w obrębie tej problematyki.

W powieści *Lód* Sorokina (*Лед* 2002) oraz następujących po niej dwóch częściach – *Bro* (*Пымь Бро* 2004) i *23 000* (2005) historia przybiera formę kosmogonii

---

¹ Niestety, jak dotąd nie istnieje rosyjski przekład wydanej w 2008 roku, obszernej (1044 strony!) powieści Dukaja.

ukazującej moment stworzenia Wszechświata oraz jego losów widzianych z perspektywy Bractwa Światłości, poszukującego powrotu do utraconego duchowego raju. W konstrukcji tekstu przeplatają się przenikające do kultury masowej motywy modnego ruchu New Age, filozofii pacyfizmu, gnostycyzmu, ekologii i bliskości z naturą, idei nadczłowieka, swego rodzaju mesjanizmu i mistycyzmu, rozczarowania degeneracją współczesnej cywilizacji i człowieka.

Zgodnie z przedstawioną fantasmagoryczną mitologią, 23 tysiące promieni, jakie wyłoniły się ze Światłości pierwotnej, brało udział w akcie stwarzania Wszechświata, a Ziemia powstała w wyniku błędu. Promienie wpadły w pułapkę zastawioną przez materię i stały się ludźmi. Celem Bractwa jest odszukanie owych rozproszonych 23 tysięcy posłańców Światłości, stworzenie mistycznego Wielkiego Kręgu, który spowoduje koniec świata ziemskiego oraz pozwoli im powrócić do Kosmosu. Aby członkowie Bractwa mogli się przebudzić – czyli przemówić sercem, niezbędne jest uderzenie lodowego młota – narzędzia inicjacji, zrobionego z bryły lodu meteorytu tunguskiego. Wówczas ich serca nazywają swoje pierwotne imiona, oczyszczają się płaczem, uczą się komunikowania sercem z innymi przebudzonymi – bez pomocy mowy ludzkiej. Fabuła przywodzi na myśl wytwór popularnego gatunku fantasy i sprawia wrażenie wtórnej.

Odbiór taki potęguje fakt, iż tekst trylogii zbudowany jest z powtarzających się, jednakowych fraz, które mają utwierdzać nową filozofię, stanowić składowe nowej religii. Wszak powtórzenia to część modlitwy, mantry, rytualnego transu, zaklęcia pozwalającego na pozarozumowe przejście w przestrzeń sakralną. Niemniej jednak sprawiają one, iż książki stają się monotonne i stylistycznie zbanalizowane. Ustawicznie powtarzają się we wszystkich trzech częściach magiczne zwroty, typu:

Говори сердцем! Послушай своего сердца. Мы заговорили сердцем. Мудрые сердцем. И слова Света сияли в наших сердцах. Сила Света в них заговорила. Сердца наши вздрогнули. Видящее сердце. Мудрость и Сила Света пели в нем. Потом она плакала сердцем².

W płaszczyźnie treści świat Braci i Sióstr (wszyscy to niebieskoocy blondyni, ezoteryczni weganie) został skontrastowany z krytykowaną przez nich współczesną zepsutą rzeczywistością, ze światem, którym rządzą zasady „maszyn z mięsa” – jak nazwani są przez nich ludzie. W części drugiej *Bro (Путь Бро)* przebudzeni członkowie Bractwa próbują organizować poszukiwania „swoich” i przeżyć w warunkach rodzących się dwóch totalitaryzmów. Poprzez narrację prowadzoną z perspektywy Braci i Sióstr ukazywana jest w charakterystycznej dla nich stylistyce ich wizja przemian historycznych początku ubiegłego wieku. Niemcy hitlerowskie oraz Związek Radziecki nazwane są odpowiednio Krajem Porządku i Krajem Lodu, następnie skontrastowane z Krajem Wolności, w którym nie istnieje jedynowładza. Sorokin

---

² В. Сорокин, *Путь Бро*, [na stronie internetowej: http://www.srkn.ru/texts/bro_part08.shtml, data odwiedzin: 10.04.2010].

posługuje się tymi dość sztampowymi alegoriami – totalitaryzm w kontraście do niezależności rozumianej jako wolność słowa oraz dostęp do Prawdy.

Począwszy od pierwszej części (*Lód*) dostrzec można wyraźną sprzeczność: bohaterowie ukazani są jako wybrańcy, istoty czyste, nadludzie, dążący do rozwoju duchowego, wyznawcy „mowy serca”, ale jednocześnie bez wahania uderzają w pierś młotem lodowym przypadkowo znalezionych niebieskookich blondynów, po czym niektórych zabijają, a innych ocalają, otaczając ich niezwykłą troską i miłością. Taki kontrast prowadzi do wniosku, iż pojęcia dobra i zła stały się całkowicie względne w obecnej cywilizacji zdekonstruowanych wartości. Po raz kolejny rodzi się pytanie o zasadność działań wybranej grupy ludzi (sekty), która w poszukiwaniu raj utraconego, dla zrealizowania swojej misji, daje sobie prawo, by pozbawiać życia innych.

Dukaj z kolei w obszernej jednotomowej powieści pod tytułem *Lód* (2008) kwestionuje podział świata i wartości na umownie „zachodnie” oraz „wschodnie”, zastanawia się wieloaspektowo nad problemem Prawdy we współczesnym, wydawałoby się, wolnym świecie. Zgodnie ze słowami polskiego pisarza, żyjemy w epoce dezorganizacji historii³. Z jednej strony w świecie z logiką czarno-białą (charakterystyczną dla reżimów totalitarnych) sposób interpretacji wydarzeń zostaje odgórnie narzucony, historia ukazywana jest z jedyne go, poprawnego, zideologizowanego punktu widzenia. W przeciwieństwie do tego, w świecie „wolnym”, w którym dopuszczalna jest względność i wielość różnorodnych podejść; kiedy wybór określonych wartości zależy od rozmaitych zmiennych, wszystko zostaje rozchwiane. Autor w swoim niezwykle pojemnym myślowo oraz filozoficznie utworze stwarza kompleksową alternatywną historiozofię, zrodzoną na styku dwóch przedstawionych przez pisarza systemów światopoglądowych.

Powieść *Lód* Dukaja jest szczególnie istotnym głosem w dyskusji o stosunkach polsko-rosyjskich. Związany jest z newralgicznym (jednocześnie będącym punktem wyjścia dla powieści) motywem rozbioru Polski, której część pozostaje pod zaborem rosyjskim. Akcja rozgrywa się w 1924 roku, przy czym nie było pierwszej wojny światowej ani rewolucji październikowej, nie istnieje państwo polskie. Meteoryt tunguski spowodował zamrożenie historii. Twórczo wykorzystane są takie motywy (stereotypowe dla Polaków), jak: Syberia, podróż do kraju zmarzliny oraz lodu, Kolej Transsyberyjska, walka o niepodległość. Niemniej jednak sensem tego utworu nie jest jedynie zabawa z powyższymi elementami, a główne jego znaczenie kryje się w rozważaniach na temat filozofii Historii jako takiej, której nie można w przypadku tej powieści nazwać po prostu alternatywną. Jest ona metaforyczna. Konstrukcję tekstu stwarzają takie opozycje, jak świat Lata (Europy, Ameryki) oraz Zimy (Rosja), prawda i fałsz w historii, wolność (odwilż) oraz zmarzlina, logika wielowartościowa (niepewność) oraz dwuwartościowa

³ Por. J. Dukaj, *Historia i magia*, „Nowa Fantastyka”, nr 246 (2003–03), [na stronie internetowej: <http://www.dukaj.pl/czytelnia/publicystyka/HistoriaIMagia>, data odwiedzin: 9.09.2009].

(zgodnie z którą ideologiczna wykładnia jest jednoznaczna, podporządkowana konieczności historycznej).

Bohaterowie Sorokina nazywają Rosję Krajem Lodu i Nieporządku. Wiktor Jerofiejew również posługuje się w odniesieniu do swej ojczyzny analogiczną metaforą klimatyczną, którą łączy z kłamstwem oraz niemożnością przezwyciężenia mrozu i skostnienia:

Россия не принадлежит к культурам, способным к самоопределению. Это исторически нечестная страна. Она покоится на лжи. [...] В стране вечной мерзлоты население не справилось с климатом, не нашло существования, которое бы преодолело враждебность природы к человеку. Зима не обыграна в русском сознании как полноценное время года и, несмотря на все зимние праздники, не обжита человечески. А другого времени года у нас нет. Лето кончилось вчера, не начавшись⁴.

Tymczasem Dukaj kwestionuje ów stosunkowo konwencjonalny schemat. W jego powieści *Zima*, *Lód*, *Mróz* oznaczają Porządek, Jedynoprawdę, jednoznaczność, klarowność, przejrzystość, niczym struktura kryształu lodowego. W takiej rzeczywistości zamarzają warianty, nikną wahania dotyczące sposobu postępowania, chociaż poznanie owej Prawdy wymaga ofiary – zanika inspiracja, różnorodność idei twórczych. W sferze praw fizyki ową różnicę odzwierciedla promień światła, który w świecie *Lata* rozszczepia się na szerokie spektrum barw, tworząc sznur koralu, podczas gdy w świecie *Zimy* rozbija się jedynie na dwa punkty.

Polski autor nowatorsko łączy w tekście prawa logiki matematycznej w odniesieniu do interpretacji biegu wydarzeń, w błyskotliwy sposób wykorzystuje osiągnięcia lwowsko-warszawskiej szkoły logicznej z początku wieku XX (Jana Łukasiewicza, Tadeusza Kotarbińskiego i innych filozofów). Pisarz charakteryzuje świat *Lata* oraz *Zimy*, wskazując na odmienny sposób funkcjonowania praw fizycznych oraz logicznych w tych dwóch wymiarach. Linie graniczną wytycza siła oddziaływania na człowieka – na bieg jego myśli oraz proces decyzyjny, zasady logiki dwuwartościowej, której podlega on w *Zimie*, w przeciwieństwie do praw logiki wielowartościowej, będącej domeną *Lata*.

świat *Lata*

względność, wielość Prawd
niepewność
nieporządek
wolność wyboru
postmodernizm, dekonstrukcja idei
przypadkowość
wahanie, wątpliwość, nieokreśloność
logika wielowartościowa

świat *Zimy*

jedynoprawda
pewność
porządek
konieczność wyboru
oddanie idei
zaprojektowana przez człowieka historia
pewność, określoność
logika dwuwartościowa

⁴ В. Ерофеев, *Энциклопедия русской души*, [na stronie internetowej: http://lib.ru/EROFEEW_WI/encyclopedia.txt, data odwiedzin: 9.09.2009].

Powyższy podział wolny jest od oceny, gdyż każda z tych dwóch rzeczywistości rządzi się własnymi regułami, ma swoje zalety oraz wady, które należy wziąć pod uwagę, zanim przystąpi się do osądu. Przez wszystkie strony powieści Dukaja przebija takie podejście pozbawione pychy, zacierzwienia, poczucia wyższości.

Kreacja dwóch spolaryzowanych światów stanowi także pretekst dla rozważań o aktywności (pasywności) jednostki, jej wpływie oraz roli, jaką może, czy też powinna odegrać w procesie kształtowania Historii. Wokół tej problematyki skoncentrowana jest uwaga czytelnika śledzącego losy głównego bohatera, Polaka Benedykta Gierosławskiego, wysłanego z Warszawy w wagonie pierwszej klasy Luks Kolei Transsyberyjskiej do Irkucka, z misją odnalezienia ojca oraz porozmawiania z nim, co mogłoby zmienić bieg wydarzeń – odmrozić część świata.

Problem wyrazistości charakteru ludzkiego we współczesnym świecie jest bardzo istotny dla Dukaja. Komentując znaczenie dla współczesnego człowieka postaci Benedykta Gierosławskiego, autor stwierdza:

Bardziej ogólne analogie do współczesności budowałbym raczej na innych cechach Gierosławskiego – tej nieokreśloności, rozmemłaniu charakteru. Formuła Bildungsroman także dlatego jest dzisiaj tak nam obca, że nikt w ogóle już nie czuje potrzeby pracy nad charakterem – pracuje się nad mięśniami, sylwetką, imagem, pamięcią, wykształceniem. Ale charakter? To nawet śmiesznie brzmi. Nie możesz dotknąć, więc nie istnieje. Chyba już tylko w zakonach i w jednostkach specjalnych wojska w niego wierzą⁵.

Postać ta uosabia problem indyferencji charakteru ludzkiego, uzależnienia zachowań od okoliczności. Działania tego bohatera w świecie Lata ilustrują teorię Formy Gombrowicza, zgodnie z którą człowieka stwarza konkretna sytuacja. Wpada on w pułapkę gestów i konwencji, z których nie jest w stanie się wyzwolić. Jego zachowanie warunkowane jest przez oczekiwania innych. Istnieje zatem wiele możliwych wyobrażeń o tym, kim jest Gierosławski, w zależności od sposobu postrzegania go przez jadących z nim w wagonie współrozmówców. Zanim wsiądzie do pociągu, jest jedynie biednym warszawskim studentem matematyki, który wyposażony w bilet oraz stosowną dla bankietów odzież wyrusza z misją polityczną do świata Zimy. Niemniej jednak, kiedy znajduje się w elitarnym środowisku eleganckich pań i panów, bezwolnie wchodzi w rolę księcia. Jego charakter podczas podróży Koleją Transsyberyjską kształtowany jest przez opinie innych pasażerów o nim samym, a sądów tych ani nie kwestionuje, ani nie potwierdza. Na tym polega specyfika świata Lata – człowiek jest rozmyty, rozszczepiony, rozpada się w wielość możliwości. Sam bohater poszukuje sposobu, jak wyznaczyć granice owej niepewności działań, niedookreślenia samego siebie? Jak uzasadnić taki czy inny wybór? Czy istnieje granica niezdecydowania? Dopiero w jednoznacznym świecie Zimy Gierosławski zaczyna działać, zamarza, krzepnie, zastyga jako Polak, wyznawca idei, Matematyk Historii, wierzący w możliwość logicznego jej zaprojektowania w służbie ludzkości.

⁵ *Dusza z uchem przy grobie* – wywiad z Jackiem Dukajem [na stronie internetowej: <http://www.dukaj.pl/JacekDukaj/DuszaZUchemPrzyGrobie>, data odwiedzin: 9.09.2009].

Pisarz w swej powieści nie daje jednoznacznej oceny postępowania oraz decyzji bohatera, w których on „zamarza” – czyli do których dochodzi ostatecznie w kraju Zimy. Osąd pozostawiony jest czytelnikowi. To samo dotyczy opinii na temat spolaryzowanych światów. Pożądana określoność, przewidywalność, którą gwarantuje „Lód”, pociąga za sobą niebezpieczeństwo dyktatury ideologii, gdyż trudno odstąpić od obranej drogi, na którą z pełnym przekonaniem się wstąpiło. Dlatego w kraju Zimy, o czym stopniowo dowiaduje się czytelnik, przybywa fanatyków religijnych oraz filozofów, powstają sekty głoszące swoją jedynoprawdę (między innymi marcynowcy – wyznający ideę samozamrożenia, mającego zapewnić moralne oczyszczenie; fiodorowcy, zimownicy, lednicy, wyznawcy Rasputina...). Pozbawieni są oni rozterek i wątpliwości, jakie nękać tych, którzy wciąż poszukują drogi i ewoluują w zależności od zmieniających się okoliczności. Oddani są mistycznej idei, zdolni do poświęcenia innych oraz siebie dla jej urzeczywistnienia. Podobnie jak bohaterowie Sorokina, w zaślepieniu walczą, wyznając własny wariant Historii.

Zarówno Sorokin, jak i Dukaj, za pomocą abstrakcyjnych przykładów (mogących sprowokować dyskusję międzykulturową), proponują szczególnie ostrożną ocenę wszelkich kategorycznych idei obiecujących zbawienie świata. Utwory tych pisarzy uświadamiają, iż warto poszukiwać oraz wypracowywać zdystansowane podejście do sądów, które są nam narzucane jako wartości bezwzględne. Wprawdzie książki są odległe stylistycznie i treściowo, ale posiadają pewne punkty styczne, które mogą pobudzić „krążenie myśli” w przestrzeniach współczesnej sztuki polskiej i rosyjskiej. W takim wymiarze może zrodzić się podejście wolne od emocji i patosu, bez przeświadczenia o niepodważalności naszej jedynej Prawdy. To warunek komunikacji rozwojowej. Dyskusja dotycząca wzajemnego dialogu polsko-rosyjskiego stanie się łatwiejsza, jeśli zaczną rozmawiać ze sobą współczesne teksty kultury. A z pomocą postmodernistycznych praktyk stosowania cytatów, odsyłaczy, kodów można przesączać do szerszego obiegu społecznego elementy kultury sąsiadów. Wówczas postmodernizm mógłby zostać wykorzystany do celów edukacyjnych, choć sam z taką funkcją z pewnością by się nie utożsamiał.

Ломка „Льдов” в межкультурной коммуникации: Владимир Сорокин и Яцек Дукай Резюме

В настоящее время понятия: коммуникация, межкультурный диалог, интердисциплинарный подход стали очень модными. Однако, нелегко выстраивать отношения между странами „сложного граничного соседства”, т.е. Польшей и Россией. Сломать лед может существенный диалог между современными текстами культуры, в частности пользующимися большим спросом среди читателей.

Отличным предлогом могут в этом отношении стать одноименные произведения: русский роман *Лед* Владимира Сорокина и польский роман *Лед* Яцека Дукая, в которых представлены свои варианты истории с использованием того же мотива падения в Сибири тунгусского метеорита в 1908 г., хотя книги полностью отличаются по стилю, форме и содержанию. Оба романа прикасаются к жанру так называемой альтернативной истории в рамках широко понимаемой популярной (т.е. читаемой) литературы.

В романе *Лед* Сорокина история, касающаяся сотворения и судьбы всего мира, передается с перспективы секты: Братства Света, с ощутимым влиянием мотивов модной философии ньюэйджа. Мир Братьев и Сестер стоит в противоположности с критикуемой ими современной действительностью; миром, организованным по законам и правилам Машин из Мяса (т.е. людей).

Лед Дукая связан с болезненным (в то же время исходным для романа) мотивом порабощения Польши, находившейся под влиянием Российской империи. Действие происходит в 1924 г., не состоялась ни Первая мировая война, ни Октябрьская революция. Обыгрываются такие сюжеты (стереотипные для поляков) как Сибирь, путь в страну зимы и холода, Транссиб. Однако суть этого романа – это философия Истории, которая не просто альтернативна, она метафорична. Конструкцию текста создают такие оппозиции, как: мир Лета (Европы) и Зимы (России), правда и ложь в истории, свобода (оттепель) и мерзлота, многослойная логика (неуверенность) и закон исключённого третьего (по которому идеология ясна и подчинена исторической необходимости).

Как Сорокин, так и Дукай с помощью абстрактных примеров показывают, что надо очень осторожно относиться к всяким категорическим идеям, обещающим спасение мира, и что стоит выработать дистанцированный подход к убеждениям, которые внушаются нам как безусловные истины. Эти два произведения могут спровоцировать диалог идей и форм в пространствах современного польского и русского искусства.